

1.01
Prejeto 5. 2. 2103

UDK: 323.15(497.1=112.2)"1944/1948"

Vladimir Geiger*

Represija nad pripadniki nemške manjšine na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter Vojvodini, 1944–1948

IZVLEČEK

Na temelju arhivskega gradiva, tiska in zgodovinske ter publicistične literature avtor prikazuje potek in obseg represije nad pripadniki nemške manjšine na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter Vojvodini ob koncu druge svetovne vojne in v prvih povojnih letih. Ob koncu leta 1944 in v začetku 1945 so partizansko gibanje in novoustanovljene ljudske oblasti v Jugoslaviji začeli s pregonom t. i. folksdojčerjev. K temu je prispeval tudi odlok Predsedstva Avnoja, sprejet 21. novembra 1944, ki je pripadnike nemške manjšine razglasil za kolektivne krivce. Večini folksdojčerjev so nato odvzeli državljske pravice, konfiscirali njihovo premoženje, jih internirali v taborišča in obsodili na večletno prisilno delo. Vojne zločine, ki jih je izvedel del folksdojčerjev, in njihovo neloyalno obnašanje med okupacijo, so oblasti uporabile kot vzrok in opravičilo za nečloveško ravnanje z nemško manjšino ob koncu vojne in takoj po njej.

Ključne besede: Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Vojvodina, nemška manjšina, folksdojčerji, komunistična oblast, represija

ABSTRACT

REPRESSION AGAINST THE MEMBERS OF THE GERMAN MINORITY IN CROATIA, BOSNIA AND HERZEGOVINA, AND VOJVODINA 1944–1948

On the basis of archive materials, press and historiographic as well as other literature, the author describes the incidence and extent of repression against the German minority in Croatia, Bosnia and Herzegovina and Vojvodina at the end of World War II and in the first years after the war. In the end of 1944 and in the beginning of 1945 the partisan movement and the newly established people's authorities of Yugoslavia started persecuting the so-called Volksdeutsche (ethnic Germans). The act of the Presidency of AVNOJ (Anti-Fascist Council of National Liberation of Yugoslavia), adopted on 21 November 1944, also contributed to this, as it declared the members of

* Dr., znanstveni svetnik, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, HR-10000 Zagreb; e-naslov: geiger@isp.hr

the German minority as collectively guilty. Subsequently most Volksdeutsche lost their citizen rights, their property was confiscated, while they themselves were interned in the camps and sentenced to years of forced labour. The authorities used the war crimes perpetrated by certain members of the German minority and their disloyalty during the occupation as a reason and excuse for the inhumane treatment of the Volksdeutsche towards the end of the war and immediately after it.

Keywords: Croatia, Bosnia and Herzegovina, Vojvodina, German minority, Volksdeutsche, communist authorities, repression

Vojni zločini dela jugoslovanskih Nemcev in njihova nelojalna drža med drugo svetovno vojno in okupacijo so služili kot razlog in tudi kot opravičilo za nečloveško ravnanje z nemško manjšino ob koncu vojne in po njej.¹ Kolaboracija jugoslovanskih Nemcev se ne razlikuje pretirano od na primer madžarske, albanske, italijanske ali bolgarske. Na koncu so bili za kolektivne krivce razglašeni samo Nemci.²

Z ukazom predsednika Narodnega komiteja osvoboditve Jugoslavije in vrhovnega poveljnika Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije Josipa Broza Tita je bilo od 17. oktobra 1944 na območju Banata, Bačke in Baranje uvedeno izredno stanje oziroma Vojaška uprava za Banat, Bačko in Baranjo. S to odločbo je na navedenih območjih vsa izvršna in sodna oblast prešla v pristojnost NOV in POJ³ do 27. januarja 1945, ko je bila Vojaška uprava za Banat, Bačko in Baranjo ukinjena.

Na seji NKOJ 30. oktobra 1944 je predsednik NKOJ Tito razložil: »[...] Vzpostavitev vojne oblasti v Vojvodini so diktirale posebne težave v Vojvodini – pregon Nemcev [...]«. ⁴

Odločitev o pregonu jugoslovanskih Nemcev je vodstvo NOV in PO Jugoslavije/Jugoslovanske armade nedvomno sprejelo med vojno. Oddelek za zaščito naroda II. za Hrvaško je 22. januarja 1945 obvestil Ozno II. za Slavonijo: »Po osvoboditvi teh

¹ Zoran Janjetović: Da li su Srbi počinili genocid nad Podunavskim Švabama?. V: Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja. Beograd 2005, str. 231-238, tu str. 233; Vladimir Geiger: Žrtvoslovi/poimenični popisi hrvatskih Nijemaca, vojnika i civila, stradalih i žrtava, tijekom Drugoga svjetskog rata i u poraću. V: Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti. Zagreb 2009, str. 195-208, tu str. 196.

² Zoran Janjetović: Logorisanje vojvodanskih Nemaca od novembra 1944. do juna 1945. godine. V: Tokovi istorije, 1997, št. 1-2, str. 150-164 (dalje Janjetović, Logorisanje vojvodanskih Nemaca), tu str. 163; Vladimir Geiger: Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca: V: Časopis za suvremenu povijest, 2008, št. 3, str. 801-818 (dalje Geiger, Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca), tu str. 802.

³ Jelena Popov: Razlozi uvođenja vojne uprave na području Banata, Bačke i Baranje 1944. V: Zbornik Matice srpske za istoriju, 1997, št. 55, str. 87-109, tu str. 87-109; Michael Portmann: Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944-1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur. Wien 2008 (dalje Portmann, Die kommunistische Revolution in der Vojvodina), str. 149-163.

⁴ Zapisnici NKOJ-a i Privremene vlade DFJ 1943-1945. Beograd 1991, str. 54.

krajev ne sme ostati noben Švab. Vsi morajo ali v Nemčijo ali v taborišča, zločince pa je treba aretirati in kaznovati. [...]»⁵

Do malo pred koncem druge svetovne vojne so bili jugoslovanski moški folksdojčerji v glavnem prostovoljno ali prisilno mobilizirani v hrvaške, madžarske in nemške vojaške in polvojaške enote, v hišah pa so ostali pretežno starci, ženske in otroci. Nemško prebivalstvo, ki ni pobegnilo, ali do takrat še ni bilo pregnano, je bilo med vojnimi aktivnostmi in po njih prepuščeno samovolji zmagovalca.⁶

Nezakonita dejanja, ki so jih po vstopu v mesta z nemškim prebivalstvom izvajali pripadniki NOV in POJ, kot so bila mučenja, ropi in posilstva, lahko razlagamo tudi kot stihijo, posamezne umore pa kot dogodke, odvisne od primera do primera in od lokalnega stanja. A množični umori folksdojčerjev so bili v številnih mestih izvajani organizirano, še posebej v Vojvodini,⁷ očitno ne brez ukazov, odobritev in (ali) celo védenja najvišjih teles in posameznikov NOV in POJ.

Po vzpostavitvi partizanske/komunistične oblasti je na vseh območjih sledil val aretacij in likvidacij. Pri tem niso bili na udaru samo folksdojčerji, ampak tudi potencialni politični nasprotniki iz vseh nacionalnih/etničnih skupin.⁸

⁵ Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 1491, šk. 7, Knjiga primljenih i poslanih depeša od i za OZNA Slavonije i Hrvatsko Primorje, 20. 10. 1944. - 31. 5. 1945., Ozna II. za Hrvatsku Ozni II. za Slavoniju, 22. 1. 1945.

⁶ Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, V. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. Düsseldorf 1961 (dalje Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa); Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, I. Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948. München-Sindelfingen 1991 (dalje Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, I); Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944-1948. München 1991 (dalje Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte); Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, II. Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948. München-Sindelfingen 1993 (Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, II); Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erlebnisberichte 1944-1948. München 1993 (dalje Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erlebnisberichte); Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, III. Erschießungen - Vernichtungslager - Kinderschicksale in der Zeit von 1944-1948. München-Sindelfingen 1995 (dalje Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, III); Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen - Vernichtungslager - Kinderschicksale in der Zeit von 1944-1948. München 1995 (dalje Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen - Vernichtungslager - Kinderschicksale); Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Stationen eines Völkermords. München 1998 (dalje Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948); Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944-1948. München 2003 (dalje Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944-1948); Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948. Beograd 2004 (dalje Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948); Zoran Janjetović: Between Hitler and Tito. The disappearance of the Vojvodina Germans. Beograd 2005 (dalje Janjetović, Between Hitler and Tito).

⁷ Janjetović, Logorisanje vojvodanskih Nemaca, str. 153; Janjetović, Beetwen Hitler and Tito, str. 211-212; Geiger, Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca, str. 805-808.

⁸ Ekkehard Völkl: Abrechnungsfuror in Kroatien. V: Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kolaboration nach dem Zweiten Weltkrieg. München 1991, str. 358-394 (dalje Völkl, Abrechnungsfuror in Kroatien); Vladimir Geiger: Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji (s posebnim osvrtom na razdoblje nakon drugog svjetskog rata). V: Historijski zbornik, 1993, str. 165.-185 (dalje Geiger, Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji), tu str. 177; Vladimir Geiger:

Brezpravnost, ropi, mučenja, umori in posilstva žensk so ob koncu vojne in neposredno po njej postali vsakdan nemške manjšine v Jugoslaviji.⁹ Neposredno po koncu vojne je bilo ubitih kakšnih 8.000 do 10.000 jugoslovanskih Nemcev civilistov, med katerimi je bilo po poimenskih kazalnikih več kot 1.000 žensk in približno 100 otrok.¹⁰

V rojstnem kraju so v tem času ostali folksdojčerci, ki niso bili izpostavljeni neposredni vojni nevarnosti in ki se niso imeli za odgovorne za medvojne dogodke. Pričakovali so, da se bodo z začetkom miru vrnila njihove družine, sosedje in prijatelji, in niti slutili niso, da bi jih lahko doletela usoda kolektivne krivde.

Predsedstvo Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije je 21. novembra 1944 sprejelo »Odlok o prehodu sovražnega imetja v državno lastništvo, o državni upravi imetja odsotnih oseb in sekvstru imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile«, s katerim se je določal tudi položaj folksdojčerjev.¹¹ Odlok Avnoja ni obvezoval k dokazovanju aktivne pomoči okupatorskemu režimu, ampak je zajel vsako osebo nemške narodnosti, ki se ni neposredno uprla nacizmu.¹² Vprašanje folksdojčerjev v Jugoslaviji je bilo urejeno enostransko in brez kompromisa (konfiskacija imetja in pregon oziroma napotitev v taborišča). Na osnovi sklepa Avnoja z

Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945. V: 1945. – razdelnica hrvatske povijesti. Zagreb 2006, str. 271-287 (dalje Geiger, Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945), tu str. 274; Geiger, Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca, str. 802; Janjetović, Between Hitler and Tito, str. 213–214.

⁹ Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, I, str. 60–61, 79, 91, 120, 143, 147, 176, 180–181, 217, 232, 237–238, 259, 272–273, 279, 290, 301, 324, 339, 365, 375–376, 382, 418, 426–427, 429–430, 435, 451, 481–482, 485, 532, 585, 597, 602, 662, 667, 676, 679–680, 682, 694, 713; Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte, str. 60–61, 79, 91, 120, 143, 147, 176, 180–181, 217, 232, 237–238, 259, 272–273, 279, 290, 301, 324, 339, 365, 375–376, 382, 418, 426–427, 429–430, 435, 451, 481–482, 485, 532, 585, 597, 602, 662, 667, 676, 679–680, 682, 694, 713; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, II, str. 6, 120, 176, 238, 259, 272, 290, 301, 324, 365, 418, 426–427, 481–482, 485, 532, 587, 597, 602, 662, 667, 676, 680, 713; Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erlebnisberichte, str. 6, 120, 176, 238, 259, 272, 290, 301, 324, 365, 418, 426–427, 481–482, 485, 532, 587, 597, 602, 662, 667, 676, 680, 713; Janjetović, Logorisanje vojvodanskih Nemaca, str. 151–153; Janjetović, Between Hitler and Tito, str. 191–193.

¹⁰ Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, III, str. 940–942; Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen - Vernichtungslager - Kinderschicksale, str. 940–942; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, IV. Menschenverluste-Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948. München-Sindelfingen 1994 (dalje Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, IV), str. 1019; Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948, str. 313; Janjetović, Between Hitler and Tito, str. 329; Zoran Janjetović: Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata. V: Hereticus, 2007, št. 5, str. 106-118 (dalje Janjetović, Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine), tu str. 110–111; Geiger, Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca, str. 802.

¹¹ Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije (SL DFJ), 6. 2. 1945, str. 13, Odluka o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile; Zakonodavni rad Predsedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Predsedništva Privremene narodne skupštine DFJ. Beograd 1951 (dalje Zakonodavni rad Predsedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije), str. 17-20.

¹² Geiger, Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji, str. 178; Vladimir Geiger: Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje. Osijek 2002 (dalje Geiger, Folksdojčeri), str. 11, 25, 27; Geiger, Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945, str. 273.

21. novembra 1944 je bil sprejet niz sklepov, uredb, tolmačenj in zakonov, s katerimi je bil omogočen in na koncu tudi uresničen »zakonit« pregon folksdojčerjev.¹³

Ker je tudi v nedvomnih primerih prihajalo do nepravilnosti v izvajanju odlok Predsedstva Avnoja z 21. novembra 1944, je Predsedstvo Sveta ministrov Demokratske federativne Jugoslavije zavzelo izrecno stališče in 7. junija 1945 obvestilo Državno komisijo za repatriacijo ministrstva za socialno politiko DFJ, da je iz kolektivne odgovornosti treba izločiti pripadnike nemške manjšine, ki so bili antifašisti.¹⁴

Do časa malo pred koncem druge svetovne vojne je večina jugoslovanskih Nemcev zaradi vojnih dogodkov pobegnila ali pa je bila pregnana iz svojih domov, pretežno v Avstrijo in Nemčijo, pa tudi na območje Češkoslovaške, Poljske, Madžarske in Italije, kjer so tudi pričakali konec vojne.¹⁵

Po vojni so se komunistične oblasti odločile iz države pregnati tudi preostale Nemce. Predsedstvo Sveta ministrov DFJ je 11. junija 1945 sporočilo: »Vlada Jugoslavije zavzema stališče, da vse Nemce, ki so v okviru mej Jugoslavije razseli in napoti v Nemčijo, takoj ko se za to ustvarijo ugodne tehnične razmere.«¹⁶ Še več, jugoslovanske oblasti so zavzele stališče o prepovedi vrnitve pobeglih in pregnanih folksdojčerjev iz Jugoslavije. Sklep, da se onemogoči vrnitev jugoslovanskih Nemcev, je bil sprejet na seji Državne komisije za repatriacijo v Beogradu 22. maja 1945, s čimer sta soglašala Vlada DFJ in Generalštab Jugoslovanske armade.¹⁷

Tudi številnim hrvaškim, bosansko-hercegovskim in vojvodinskim folksdojčerjem, ob koncu vojne pobeglim ali pregnanim iz svojega kraja, je bila preprečena

¹³ Vladimir Geiger, Ivan Jurković: Što se dogodilo s Folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji. Zagreb 1993, str. 86–87; Geiger, Folksdojčeri, str. 26–31.

¹⁴ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 50, f. 35, spis 73.

¹⁵ Josip Mirnić: Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu. Novi Sad 1974, str. 324–332; Slobodan D. Milošević: Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. godine. Beograd 1981, str. 188–220; Janjetović, Between Hitler and Tito, str. 119–190; Vladimir Geiger: Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugoga svjetskog rata. V: Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije/Seasonal Work and Emigration in the Panonian Space: the Neighbourhood of Austria, Croatia, Hungary and Slovenia, 1. Ljubljana 2003, str. 161–174 (dalje Geiger, Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj); Zoran Janjetović: Nemci u Vojvodini. Beograd 2009, str. 333–346; Marica Karakaš Obradov: Migracije njemačkog stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća. V: Scrinia slavonica, 2012, zv. 12, str. 271–293 (dalje Karakaš Obradov: Migracije njemačkog stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća).

¹⁶ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonki Brod 2005 (dalje Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.), str. 179–182; Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja. Slavonki Brod 2006 (dalje Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Slavonija, Srijem i Baranja), str. 245–248; Vladimir Geiger: Partisan and Communist Repression and Crimes in Croatia 1944-1946. Documents. Slavonia, Sylvania and Baranya. Bismarck, North Dakota 2011 (dalje Geiger, Partisan and Communist Repression and Crimes in Croatia), str. 212–217.

¹⁷ Vladimir Geiger: Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina. V: Scrinia slavonica, 2003, zv. 3, str. 521–547 (dalje Geiger, Heimkehr), str. 521–522.

vrnitev v Jugoslavijo. Kljub vsemu je številnim Nemcem med pomladjo in poletjem 1945 uspelo prečkati avstrijsko-jugoslovansko ali madžarsko-jugoslovansko mejo. V rojstni kraj, svoje hiše, pa mnogi vendarle niso prišli. Ustavljali so jih med vrnitvijo in jim pri tem praviloma odvzeli (oropali) vse imetje, ki so ga imeli s seboj. Potem so jih vračali oziroma pregnali iz Jugoslavije prek avstrijske ali madžarske meje.¹⁸

Kljub vsem prizadevanjem jugoslovanskih oblasti, da takoj po koncu vojne prepreči vrnitev folksdojčerev v Jugoslavijo, se je mnogim uspelo vrniti v svoje rojstne hiše iz begunstva/pregnanstva, pretežno v Avstriji in Nemčiji. Kmalu po vrnitvi so bili aretirani in internirani v taborišča, od koder bi jih morali z drugimi folksdojčerji, ki so ostali v svojem rojstnem kraju, z železniškim transportom, živinskimi vagoni pregnati v Nemčijo oziroma Avstrijo. Del folksdojčerev je bil takoj preganjan v Avstrijo. Plansko in sistematično preganjanje folksdojčerev potrjujejo tudi tipske odločbe o preganstvu.¹⁹

Na Potsdamski konferenci (julij/avgust 1945) zavezniških velesil zmagovalk vojne je bilo sklenjeno (XIII »Urejeno izseljevanje nemškega prebivalstva«²⁰), da se mora preostalo nemško prebivalstvo preseliti iz Poljske, Češkoslovaške in Madžarske na območje Nemčije. Preselitev (etnično čiščenje) je bila legalizirana kot najbolj trajna in zadovoljiva rešitev, izvajati pa se je morala organizirano in na human način. Tisti, ki se niso našli v sklepih Potsdamske konference, so problem folksdojčerev rešili na še bolj drastičen način, še posebej Jugoslavija.

Komunistične oblasti so imele jugoslovanske Nemce za neželjeno manjšino in skušale so se jih znebiti na različne načine. Ko so se Sovjeti konec 1944 odločili deportirati vojvodinske folksdojčere na prisilno delo v Sovjetsko zvezo, večinoma ženske, po različnih navedbah 10.000 oziroma 30.000, jugoslovanski komunisti temu niso nasprotovali, čeprav je šlo za jugoslovanske državljane.²¹

Jugoslovanski Nemci so bili v obdobju neposredno po vojni v skrajno mučnem položaju. Bili so jugoslovanski državljani, a so bili oropani vseh državljanskih pa tudi

¹⁸ Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, I, str. 744, 765–767, 795, 798–799; Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte, str. 744, 765–767, 795, 798–799; Valentin Oberkersch: Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa. Stuttgart 1989 (dalje Oberkersch, Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien), str. 465; Geiger, Heimkehr, str. 521–523, 528–529; Geiger, Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945, str. 276–277.

¹⁹ Geiger, Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, str. 161–174.

²⁰ Ujedinjene nacije. Zbirka dokumenata 1941–1945. Beograd 1947, str. 124–125; The Tehran, Yalta & Potsdam Conferences. Documents. Moscow 1969, str. 332–333.

²¹ Zoran Janjetović: Deportacija vojvodanskih Nemaca na prinudni rad u Sovjetski Savez krajem 1944. i početkom 1945. godine. V: Jugoslovanski istorijski časopis, 1997, št. 1, str. 157–168; Zoran Janjetović: Nemice u logorima za folksdojčere u Vojvodini 1944–1948. V: Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, 2. Položaj žena kao merilo modernizacije. Beograd 1998, str. 496–504 (dalje Janjetović, Nemice u logorima za folksdojčere u Vojvodini), tu str. 497–500; Janjetović, Between Hitler and Tito, str. 230–248; Zoran Janjetović: Prinudni rad folksdojčera u Vojvodini 1944–1950. V: Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.–1945./1945.–1951. Zagreb 2010, str. 205–215 (dalje Janjetović, Prinudni rad folksdojčera u Vojvodini), tu str. 208–209; Portmann, Die kommunistische Revolution in der Vojvodina, str. 259–260.

temeljnih človeških pravic. Jugoslavija, država, katere državljani so bili, pa si je prizadevala za njihovo etnično čiščenje.²²

Vprašanje nemškega imetja v Jugoslaviji je bilo urejeno brez kompromisa. Razlika med nemškim državnim in zasebnim imetjem namreč ni bila postavljena, ker so bili Nemci, jugoslovanski državljani, v celoti izenačeni z Nemci iz Tretjega rajha in razglašeni za sovražnike jugoslovanskih narodov. S »Sklepom o prehodu sovražnega imetja v državno lastništvo, o državni upravi imetja neprisotnih oseb in sekvestru imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile« predsedstva Avnoja z 21. novembra 1944 je bilo s 1. členom določeno: »Z dnem stopanja v veljavo tega Sklepa prehaja v državno lastništvo: [...] 2. vse imetje oseb nemške narodnosti, razen Nemcev, ki so se borili v vrstah Narodno-osvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ali pa so državljani nevtralnih držav in v času okupacije niso bili sovražni [...].«²³

Enostranski odnos do imetja pripadnikov nemške manjšine je bil potrjen 9. junija 1945 z Zakonom o konfiskaciji imetja in izvršitvi konfiskacije.²⁴ V Jugoslaviji je bilo vsega skupaj konfisciranih približno 100.000 nemških posestev površine 637.939 hektarjev. Od tega je bilo na Hrvaškem odvzetih 20.457 posestev površine 120.977 hektarjev, v Bosni in Hercegovini 3.523 posestev površine 12.733 hektarjev, v Vojvodini pa 68.035 posestev površine 389.256 hektarjev.²⁵

Med pripravami na agrarno reformo in kolonizacijo se je postavilo vprašanje, ali se odlok Predsedstva Avnoja z 21. novembra 1944 nanaša tudi na imetje Avstrijcev, avstrijskih državljanov in jugoslovanskih državljanov, ki so se tako izrekli. Predsedstvo Sveta ministrov DFJ je 26. septembra 1945 zavzelo stališče, da je treba odlok Predsedstva Avnoja uporabljati tudi za imetje Avstrijcev, z izjemami, ki so bile predvidene v samem odloku z 21. novembra 1944 oziroma v pozneje izdanem tolmačenju.²⁶

Konfiskacija folksdojčerskega imetja in njihova izselitev/pregnanstvo iz Jugoslavije sta najbolj preprosto odpirali možnost za spremembo lastniških odnosov in radikalno spremembo demografske/etnične slike, še posebej Banata, Bačke, Baranje, Slavonije in Srema.

Od sredine 1945 se je problem razseljenih oseb v Avstriji začel izrazito zaostro-
vati. Češkoslovaška, Madžarska in Jugoslavija so tedaj začele množično preganjati

²² Zoran Janjetović: O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca. V: Tokovi istorije, 2002, št. 1-2, str. 25-35, tu str. 33; Geiger, Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca, str. 804.

²³ SL DFJ, 6. 2. 1945, str. 13, Odluka o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otudile; Zakonodavni rad Predsedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, str. 17.

²⁴ SL DFJ, 12. 6. 1945, str. 345–348, Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije.

²⁵ Nikola Gaćeša: Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948. Novi Sad 1984, str. 78–79, 362.

²⁶ Prav tam, str. 218–219; Vladimir Geiger: Položaj Austrijanaca u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) 1945–1965. V: Prvi i drugi međunarodni seminar Zajednice Nijemaca u Hrvatskoj 2001./2002. Zagreb-Varaždin 2001, str. 13-25, tu str. 16–17.

folksdojčerje. Avstrijska vlada je protestirala pri zaveznikih in vztrajala, da se avstrijske meje zaprejo brez odlašanja.²⁷ Okupacijske oblasti v Avstriji, tako britanske kot ameriške in sovjetske, so ne samo spodbujale vrnitev med vojno pobeglih/pregnanih folksdojčerjev v Jugoslavijo, ampak so tudi nasprotovale jugoslovanskim prizadevanjem, da onemogočijo vrnitev beguncev/pregnancev, še posebej pa so nasprotovale jugoslovanskim prizadevanjem za preganjanje folksdojčerjev iz Jugoslavije.²⁸

Ocenjujejo, da je od kakšnih 500.000 jugoslovanskih Nemcev do konca druge svetovne vojne precejšnje število pobegnilo, da pa je, brez upoštevanja pripadnikov vojaških in polvojaških enot, po nemških/folksdojčerskih navedbah približno 195.000 do 200.000 nemških civilistov prišlo pod komunistično oblast v Jugoslaviji. Od tega je ena četrtina umrla v taboriščih od konca 1944 do začetka 1948, medtem ko so preostali izginili med etničnim čiščenjem ali pa so morali pobegniti.²⁹ Navedbe o številu v taborišče interniranih jugoslovanskih Nemcev so različne, pa tudi naspotne. Po nemških/folksdojčerskih navedbah je bilo od konca 1944 do začetka 1948 v taborišča internirano približno 170.000 jugoslovanskih Nemcev.³⁰

Državna komisija za repatriacijo Nemcev pri Ministrstvu za notranje zadeve Federalne enote Hrvaške je 7. julija 1945 obvestila oblastne in okrožne narodne odbore, koga je treba imeti za Nemca, internirati v taborišče in pregnati.³¹

Številne tipske odločbe o odvzemu imetja in pregonu iz Jugoslavije oziroma interniranju v taborišča brez izjeme navajajo tudi ženske, otroke in starejše osebe, za katere velja odločba, saj je bilo »z izvedenimi ogledi ugotovljeno, da so zgoraj nave-

²⁷ Dušan Nećak: O problemu »razseljenih oseb« (D. Ps.) in jugoslovanskih »Volksdeutscherjev« v Avstriji in o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945–1947). V: Zgodovinski časopis, 1996, št. 4, str. 561–571 (dalje Nećak, O problemu »razseljenih oseb«, tu str. 561–564; Geiger, Folksdojčeri, str. 33; Geiger, Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945, str. 278; Zoran Janjetović: Odlazak vojvođanskih Švaba – proterivanje ili iseljavanje. V: Tokovi istorije, 1997, št. 3–4, str. 111–117 (dalje Janjetović, Odlazak vojvođanskih Švaba), tu str. 113.

²⁸ Prav tam, str. 113; Zoran Janjetović: The Disappearance of the Germans from Yugoslavia. Expulsion or Emigration?. V: Tokovi istorije, 2003, št. 1–2, str. 73–89, tu str. 86; Janjetović, Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine, str. 113; Geiger, Heimkehr, str. 521–524, 527; Geiger, Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945., str. 278.

²⁹ Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, 89E; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, IV; Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948, str. 4, 290; Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948, str. 155; Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948, str. 196; Janjetović, Izračunavanje broja žrtava Drugog svetskog rata u Jugoslaviji – jedno iskustvo, str. 503–515; Geiger, Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i u poraću koje su prouzročili Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije/Jugoslavenska armija i komunistička vlast, str. 702–720.

³⁰ Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, IV, str. 1018, 1037; Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948, str. 4, 290; Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948, str. 155; Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948, str. 196.

³¹ Geiger, Folksdojčeri, str. 32, 61–67; Geiger, Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945, str. 276; Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 245–248; Geiger, Partisan and Communist Repression and Crimes in Croatia, str. 212–217; Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska. Slavonski Brod 2008, str. 498–501.

dene osebe po narodnosti Nemci [...]«,³² ali »z izvedenimi ogledi je bilo ugotovljeno, da so zgoraj navedene osebe člani Kulturbunda [...]«,³³

V taborišča so napotili celotne nemške/folksdojčerske družine, pretežno starejše osebe in ženske z otroki, ne glede na starost. V nekaterih taboriščih so ženske vseh starosti, tudi delovno nesposobne, predstavljale večino interniranih.³⁴ Na območju Vojvodine so bila ustanovljena tudi posebna taborišča za delovno nesposobne in taborišča za otroke. Otroci v taboriščih so bili pogosto ločeni od staršev in nameščeni posebej. Vse taboriščnike, ki so lahko delali, so silili v različna, najpogosteje fizična dela. Ob tem so za delo zunaj taborišča uporabljali tudi otroke, stare od 10 do 15 let.³⁵

Med letom 1946 so iz taborišč začeli jemati otroke brez staršev in skrbnikov (ki so medtem v taborišču ali umrli ali so jih ubili ali pa so bili ločeni od otrok), namestili so jih po domovih za vojne sirote. Otroke brez staršev ali skrbnikov so nameščali v domove po Jugoslaviji, kjer so jih prevzgjajali in niso smeli govoriti nemško. Neugotovljeno število nemških otrok so posvojile srbske, hrvaške in druge družine. Mnogim je to rešilo življenje, obstajajo pa tudi mnenja, da je na ta način precej otrok izgubilo zavedanje o svojem poreklu in družini. Ko so bile vzpostavljene zveze med nemškim in jugoslovanskim Rdečim križem, so večino nemških otrok med letom 1950 in naslednjimi leti iz Jugoslavije poslali v Avstrijo in Nemčijo.³⁶

Ker so zavezniške okupacijske oblasti sredi julija 1945 zaprle meje proti Avstriji, Italiji in Madžarski, je bilo preganjanje folksdojčerjev iz Jugoslavije onemogočeno, tako je večina folksdojčerjev pristala v taborišču in na prisilnem delu.³⁷ Zato so tudi

³² Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti. Osijek 1999 (dalje Radni logor Valpovo), str. 100.

³³ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 183; Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Slavonija, Srijem i Baranja, str. 244.

³⁴ Janjetović, Nemice u logorima za folksdojčere u Vojvodini 1944–1948, str. 501.

³⁵ Janjetović, Logorisanje vojvodanskih Nemaca, str. 159–161; Janjetović, Between Hitler and Tito, str. 251.

³⁶ Adalbert Karl Gauss: Kinder im Schatten. Salzburg 1950; Karl Springenschmidt: Janitscharen? Die Kindertragödie im Banat. Wien 1978; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, III, str. 493–666; Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen - Vernichtungslager - Kinderschicksale, str. 493–666; Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948, str. 242–255; Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948, str. 135–139; Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948, str. 171–176; Janjetović, Logorisanje vojvodanskih Nemaca, str. 160; Vladimir Geiger: O sudbini njemačke/folksdojčerske djece u logorima komunističke Jugoslavije 1944–1948. V: Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2000. Osijek 2000, str. 193–202 (dalje Geiger, O sudbini njemačke/folksdojčerske djece u logorima komunističke Jugoslavije), tu str. 202; Vladimir Geiger: Udio djece među stradalim Folksdojčerima u jugoslavenskim logorima (1944–1948). V: Dijalog povjesničara-istoričara, 4. Zagreb 2001, str. 525–538 (dalje Geiger, Udio djece među stradalim Folksdojčerima u jugoslavenskim logorima), tu str. 535–536; Geiger, Folksdojčeri, str. 127; Sanja Petrović Teodosijević: Zbrinjavanje dece nemačke narodnosti bez roditeljskog staranja u FNRJ 1946–1950. V: Srbija (Jugoslavija) 1945–2005. Ideologije, pokreti, praksa. Beograd 2006, str. 157–170.

³⁷ Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, str. 100E–101E, 521–544; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, I, str. 662, 722, 726, 728, 732–734, 744, 748–749, 779, 787, 791; Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte, str. 662, 722, 726, 728, 732–734, 744, 748–749, 779, 787, 791; Leidensweg der Deutschen im kommu-

tipske odločbe o preganjanju folksojčerev v Avstrijo in Nemčijo vsebovale opombo: »[...] dokler ne bodo obstajale možnosti za njihov transport, bodo isti v taborišču na prisilnem delu.«³⁸

Na začetku so taboriščnike uporabljali kot delovno silo zunaj taborišč, na primer za sezonska dela v kmetijstvu. Kmalu so se njihovega zaposlovanju v kmetijstvu in v različnih podjetjih lotevali bolj načrtno. Bivanjske razmere v taborišču, še posebej higienske in prehrana, so bile več kot slabe. Mnogi so zboleli in umrli. Še posebej od jeseni/zime 1945/1946 so v taboriščih razsajale epidemije tifusa zastrašujočih razsežnosti.³⁹ Na težko usodo taboriščnikov so poleg neugodnih bivanjskih razmer vplivali izrazito slaba prehrana, nezadostna higiena, pomanjkanje zdravil in zdravniške pomoči, razne bolezni in naporna dela. Večinoma so umirali zaradi bolezni, še posebej tifusa, onemoglosti, zime in lakote. Likvidacije v taboriščih niso bile množične ali pogoste, vendar pa so s taboriščniki grdo ravnali in jih tudi pobijali.⁴⁰

Po poročilu Ministrstva za notranje zadeve Narodne vlade Hrvaške z 12. novembra 1945 Centralnemu komiteju Komunistične partije Hrvaške, prej poslanem tudi

nistischen Jugoslawien, II, str. 768–769, 775–776, 796–800, 812–814, 817–826, 829; Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erlebnisberichte, str. 768–769, 775–776, 796–800, 812–814, 817–826, 829; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, III, str. 885–887; Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen - Vernichtungslager - Kinderschicksale, str. 885–887; Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948, str. 219–221; Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948, str. 121–122; Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948, str. 153–154; Oberkersch, Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien, str. 465; Geiger, Folksdojčeri, str. 91–104; Geiger, Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945, str. 277–278; Vladimir Geiger: Logori za folksojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947. V: Časopis za suvremenu povijest, 2006, št. 3, str. 1081–1100 (dalje Geiger, Logori za folksojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata), tu str. 1090–1092.

³⁸ Geiger, Heimkehr, str. 529; Geiger, Folksdojčeri, str. 33; Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, str. 183.

³⁹ Janjetović, Between Hitler and Tito, str. 274; Geiger, Logori za folksojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947, str. 1087; Vladimir Geiger: Epidemija tifusa u logorima za folksojčere u Slavoniji 1945/1946 i posljedice. V: Časopis za suvremenu povijest, 2007, št. 2, str. 367–383.

⁴⁰ Leopold Rohrbacher: Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948. Salzburg 1949; Völkermord der Tito-Partisanen 1944–1948. Der Vernichtung der ältesterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation. Graz 1991; Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, III; Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen - Vernichtungslager - Kinderschicksale; Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948; Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948; Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948; Geiger, Logori za folksojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata, str. 1081–1100; Radni logor Valpovo; Vladimir Geiger: Logor Krndija 1945–1946. Zagreb-Slavonski Brod 2008 (dalje Geiger, Logor Krndija); Janjetović, Between Hitler and Tito; Portmann, Die kommunistische Revolution in der Vojvodina, str. 238–258; Stevan Mačković: Logor za Nemce u Sekiću (1944–1946). V: Ex Panonia, 2004, št. 8, str. 16–26; Branislav Danilović: Gakovo i Kruševlje logori za podunavske Švabe u Bačkoj 1945–1947. Sombor 2008; Vladimir Geiger: Sabirni i prolazni logor za folksojčere u Velikoj Pisanici kod Bjelovara 1945. V: Tokovi istorije, 2011, št. 1, str. 76–90; Janjetović, Logorisanje vojvođanskih Nemaca, str. 150–164; Janjetović, Prinudni rad folksojčera u Vojvodini 1944–1950, str. 205–215.

Zveznemu ministrstvu za notranje zadeve DFJ, je bilo v vzhodni Slavoniji, Baranji in zahodnem Sremu po stanju s 30. oktobra 1945 po raznih taboriščih nameščenih kakšnih 11.000 Nemcev, »nemških državljanov in tistih nemške narodnosti«, ki so jih uporabljali za različna dela. Poročilo omenja, da je bilo med taboriščniki približno 30 % starcev in otrok, ki so bili po večini nameščeni v taborišče Krndija.⁴¹

Po podatkih Ministrstva za notranje zadeve FLRJ z 18. januarja 1946 je bilo v taboriščih na območju Jugoslavije 117.485 folksdojčerev, od tega 34.214 moških, 58.821 žensk in 24.422 otrok, na prostosti pa je bilo 12.897 folksdojčerev. V taboriščih na območju Hrvaške je bilo 10.600 folksdojčerev, od tega 3.000 moških, 4.500 žensk in 3.100 otrok, na prostosti pa je bilo 2.000 folksdojčerev, od tega 700 moških, 1.000 žensk in 300 otrok. V taboriščih na območju Bosne in Hercegovine je bilo 1.117 folksdojčerev, od tega 469 moških, 222 žensk in 426 otrok, na prostosti pa so bili 4 folksdojčeri, od tega 1 moški, 1 ženska in 2 otroka. V taboriščih na območju Vojvodine je bilo 105.740 folksdojčerev, od tega 30.745 moških, 54.099 žensk in 20.896 otrok, na prostosti pa je bilo 6.000 folksdojčerev, od tega 2.000 moških, 3.000 žensk in 1.000 otrok.⁴²

Minister za notranje zadeve FLRJ Aleksandar Ranković je januarja 1947 v obsežnem poročilu vladi navedel, da je v taboriščih za pripadnike nemške narodnosti na območju Avtonomne pokrajine Vojvodine še vedno 100.000 oseb. »Stanje v teh taboriščih je zelo slabo v vsakem pogledu. Namestitvev, higienske razmere, prehrana, obleka in obutev so daleč pod minimalnimi zahtevami za urejeno življenje.«⁴³

Med folksdojčeri, ki so izgubili življenje v jugoslovanskih poveljskih taboriščih, je bilo precejšnje število žensk in otrok. Po najnižjih ocenah je v jugoslovanskih taboriščih umrlo približno 26.000 Nemk. V jugoslovanska taborišča je bilo internirano približno 45.000 folksdojčerskih otrok, mlajših od 14 let, najmanj, 5.600 do 6.000, pa jih je v taboriščih izgubilo življenje. Umirali so v glavnem zaradi bolezni, še posebej zaradi pegastega tifusa in sestradanosti.⁴⁴

⁴¹ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, str. 292; Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Slavonija, Srijem i Baranja, str. 490; Geiger, Partisan and Communist Repression and Crimes in Croatia, str. 317–318.

⁴² Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, str. 312; Michael Portmann: Politik der Vernichtung?. Die deutschsprachige Bevölkerung in der Vojvodina 1944–1952. Ein Forschungsbericht auf Grundlage jugoslawischer Archivadokumente. V: Danubiana Carpathica, 2007, zv. 1 (48), str. 321–360, tu str. 357; Portmann, Die kommunistische Revolution in der Vojvodina, str. 255.

⁴³ AJ, fond 50, f. 33, spis 64.

⁴⁴ Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, III, str. 945; Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen - Vernichtungslager - Kinderschicksale in der Zeit von 1944–1948, str. 945; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, IV, str. 1015, 1019, 1029; Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948, str. 243, 313; Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948, str. 135; Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948, str. 171; Janjetović, Nemice u logorima za folksdojčere u Vojvodini 1944–1948, str. 496–504; Vladimir Geiger: Logorska sudbina Njemica u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) nakon Drugoga svjetskog rata- V: Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević. Zagreb 2003, str. 441–448, tu str. 444–445; Geiger, O sudbini njemačke/folksdojčerske djece u logorima komunističke Jugoslavije 1944–1948, str.

V jugoslovanskih taboriščih je umrlo najmanj 50.000 do 60.000 pripadnikov nemške manjšine. Do sedaj so približno 50.000 žrtev identificirali.⁴⁵ Najnovejše raziskave navedene številke utemeljeno povečujejo.

V maju 1945 so v Slavoniji ustanovili prve velike zbirne centre/taborišča za hrvaške, slavonske, sremske, baranjske pa tudi bosansko-posavske Nemce.⁴⁶ Najmanj 10.000, mogoče pa tudi večina od približno 20.000 hrvaških Nemcev, ki so ostali v svojih rojstnih krajih, je bilo interniranih v taborišča.⁴⁷ Tudi maloštevilni preostali bosansko-hercegovski Nemci, nekaj več kot 1.000, so bili po vojni 1945/1946 najprej internirani v taborišča v Bosni in Hercegovini in v taborišča v Slavoniji.⁴⁸ V Vojvodini so bila taborišča za folksdojčerje ustanovljena oktobra 1944 po vzpostavitvi Vojaške uprave za Banat, Bačko in Baranjo, ko je bila za vse Nemce uvedena delovna obveza. Do maja 1945 je bilo interniranih najmanj 75.000 oseb. Največje število vojvodinskih Nemcev je bilo interniranih v taborišča do poletja 1945.⁴⁹ Kljub veliki smrtnosti v vojvodinskih taboriščih se je število interniranih folksdojčerjev povečevalo s prilivom novih taboriščnikov v letih 1945, 1946 in 1947 in se ustalilo na številki približno 100.000. Po ukinitvi taborišč za folksdojčerje na Hrvaškem 1946/1947 in v Bosni in Hercegovini 1945/1946 so bili preostali taboriščniki premeščeni v taborišča v Vojvodini, ki so obstajala do začetka 1948, vendar mnogi zaradi bolezni in lakote niso preživeli.⁵⁰

Taborišča za folksdojčerje v Vojvodini so bila ukinjena do marca 1948. Najprej so izpustili delovno sposobne, ki pa so bili prisilno obvezani, da delajo 3 leta, večinoma fizično, v rudnikih, tovarnah ali na kmetijah, ter so še naprej živeli v izrazito težkih razmerah. Brez dovoljenja se niso smeli oddaljovati od kraja bivanja in dela. Nekateri so še naprej delali ob prisotnosti oboroženega spremstva in straže, tudi brez kakršnega koli denarnega nadomestila. Položaj folksdojčerjev ni bil mnogo boljši niti po ukinitvi taborišč.⁵¹

197; Geiger, Udio djece među stradalom Folksdojčerima u jugoslavenskim logorima (1944–1948), str. 530–531; Geiger, Folksdojčeri, str. 122.

⁴⁵ Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, IV.

⁴⁶ Geiger, Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945–1947, str. 1081–1100; Radni logor Valpovo; Geiger, Logor Krndija 1945–1946.

⁴⁷ Völkl, Abrechnungsfuror in Kroatien, str. 378; Geiger, Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945–1947, str. 1085; Geiger, Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945, str. 279.

⁴⁸ Husnija Kamberović: Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine. Tešanj 2000, str. 56–61; Radni logor Valpovo; Geiger, Logor Krndija 1945–1946.

⁴⁹ Janjetović, Logorisanje vojvodanskih Nemaca, str. 153–162; Janjetović, Between Hitler and Tito, str. 260.

⁵⁰ Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948, str. 227–228; Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948, str. 126; Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948, str. 159–160; Janjetović, Between Hitler and Tito, str. 249–286; Geiger, Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945, str. 279; Geiger, Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947, str. 1095–1096, 1099.

⁵¹ Janjetović, Between Hitler and Tito, str. 281–282; Janjetović, Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine, str. 116.

Čeprav so bila taborišča za folksdojčerje v Jugoslaviji na območju Vojvodine ustanovljena ob koncu 1944, na območju Hrvaške ter Bosne in Hercegovine pa maja 1945, je šele na začetku maja 1946 Ministrstvo za notranje zadeve FLRJ sprejelo Navodilo o organizaciji življenja in dela v taboriščih za nemške civiliste.⁵² Pred tem je bila obravnava interniranih folksdojčerjev očitno samovoljna in neenotna. Ker je pri izvajanju sklepa o internaciji folksdojčerjev ves čas prihajalo do številnih in različnih nepravilnosti, je Ministrstvo za notranje zadeve FLRJ 3. marca 1946 hkrati končno sprejelo tudi navodila in razlage, na koga se nanaša sklep o napotitvi v taborišča.⁵³

Ker na Potsdamski konferenci zavezniških velesil zmagovalk v vojni vprašanje jugoslovanskih Nemcev ni bilo omenjeno, je FLRJ januarja 1946 od Zavezniškega kontrolnega sveta za Nemčijo, ki je prej sprejel načrt o naselitvi folksdojčerjev v Nemčijo, zahtevala, da dovoli preselitev preostalih 110.000 Nemcev iz Jugoslavije v Nemčijo.⁵⁴ Avgusta 1947 je tudi vlada Zveze sovjetskih socialističnih republik zavrnila predlog Jugoslavije iz julija 1946, da se preostalih 110.000 jugoslovanskih folksdojčerjev izseli v sovjetsko okupacijsko cono Nemčije.⁵⁵

Po vsem tem so jugoslovanske oblasti ustavile oziroma preložile izselitev/pregnanstvo folksdojčerjev iz Jugoslavije, vendar prav tako niso dovoljevale vrnitve pobeglih ali pregnanih Nemcev v Jugoslavijo. Končno je bilo z Zakonom o spremembah in dopolnitvah Zakona o državljanstvu FLRJ,⁵⁶ sprejetim 1. decembra 1948, pripadnikom nemške manjšine, ki niso bili v Jugoslaviji, in so do takrat pobegnili ali bili pregnani, odvzeto državljanstvo FLRJ, s tem pa tudi možnost vrnitve v domovino.⁵⁷

Prvi povojni seznam leta 1948 je v Jugoslaviji zabeležil 55.337 (Hrvaška 10.144, Bosna in Hercegovina 1.174, Vojvodina 31.821) pripadnikov nemške manjšine. Av-

⁵² Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih prebivalstva v Sloveniji. Ljubljana 2009, str. 36–39.

⁵³ Geiger, *Folksdojčeri*, str. 68–72; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946*, str. 317–319, 321–324.

⁵⁴ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, str. 99E; Nećak, O problemu »razseljenih oseb«, str. 566; Vladimir Geiger: *Folksdojčeri - fatum kolektivne krivnje*. V: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2002*. Osijek 2002, str. 287–324 (dalje Geiger, *Folksdojčeri - fatum kolektivne krivnje*), tu str. 296; Geiger, *Heimkehr*, str. 532; Geiger, *Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945*, str. 285; Portmann, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina*, str. 264; Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine*, str. 114; Janjetović, *Between Hitler and Tito*, str. 392.

⁵⁵ Geiger, *Folksdojčeri - fatum kolektivne krivnje*, str. 296; Geiger, *Folksdojčeri*, str. 34; Vladimir Geiger: *Volksdeutsche – Fatum der kollektiven Schuld*. V: *Review of Croatian History*, 2005, št. 1, str. 211–226 (dalje Geiger, *Volksdeutsche – Fatum der kollektiven Schuld*), tu str. 223; Geiger, *Heimkehr*, str. 533; Geiger, *Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945*, str. 285; Portmann, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina*, str. 265–266.

⁵⁶ Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 4. 11. 1948, str. 1, Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ.

⁵⁷ Geiger, *Folksdojčeri - fatum kolektivne krivnje*, str. 297; Geiger, *Folksdojčeri*, str. 35; Geiger, *Volksdeutsche – Fatum der kollektiven Schuld*, str. 224; Vladimir Geiger: *Pravo na zavičaj*. V: *Dijalog povjesničara-istoričara*, 6. Zagreb 2002, str. 351–363, tu str. 355–356; Geiger, *Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945*, str. 285.

strijci so bili na seznamu leta 1948 zaradi neznatnega števila tistih, ki so izrekli pripadnost Avstriji, vključeni v skupino »Ostali«. ⁵⁸

V Jugoslaviji je v prvih povojnih letih etnonim Nemeč, Švab, Podonavski Nemeč/Švab, folksdojčer in podobno, kot je jugoslovanske Nemece imenoval domači slovanški živelj, glede na izrazita protinemška stališča dobival skrajno negativen pomen. V času prvega povojnega popisa prebivalstva Jugoslavije se je zaradi duhovnega ozračja, ki ga je agresivno promovirala nova oblast, določeno število hrvaških, bosansko-hercegovskih in vojvodinskih Nemecev »asimiliralo« oziroma »denacionaliziralo« in se izreklo pretežno za Hrvate in (ali) Madžare. Znani so tudi primeri spremembe priimka. Nemci, ki so ostali v svojem rojstnem kraju, so se trudili, da ne bi poudarjali svojega porekla. ⁵⁹ Za folksdojčerje v Jugoslaviji sta bili samo dve možnosti: čim prej se izseliti ali se asimilirati. Od 1955 je bilo izseljevanje nemške in avstrijske manjšine iz Jugoslavije precej poenostavljeno. ⁶⁰ Večina jih je izbrala prvo rešitev in vsak naslednji seznam prebivalstva v Jugoslaviji je zabeležil upad njihovega števila. ⁶¹

V jugoslovanskih taboriščih je umrla četrtnina Nemecev, ki je ostala v svojem rojstnem kraju. Če k temu prištejemo še predhodne rope, mučenja in številne umore, kot tudi izrazito težke razmere, v katerih so Nemci živeli tudi po izpustitvi iz taborišč, je jasno, da jih je največ želelo, in so si za to prizadevali, čim prej zapustiti Jugoslavijo, v kateri so izgubili vse imetje, vse državljanske in nacionalne/etnične pravice in vse možnosti za napredovanje v prihodnosti. ⁶²

Kolektivno kaznovanje jugoslovanskih Nemecev in povezovanje njihove usode izključno s propadom Tretjega rajha kot tudi pripisovanje vloge »pete kolone« nemškemu prebivalstvu je temelj odnosa jugoslovanskih oblasti do hrvaških, bosansko-hercegovskih in vojvodinskih Nemecev. ⁶³

⁵⁸ Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, knj. IX. Stanovništvo po narodnosti. Beograd 1954.

⁵⁹ Bogoljub Kočović: *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*. Sarajevo 1990, str. 52, 57, 65; Vladimir Žerjavić: *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*. Zagreb 1989, str. 53, 55–56; Vladimir Geiger: *Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj od 1945 do danas*. V: *Časopis za suvremenu povijest*, 1996, št. 1-2, str. 227-233, tu str. 229–231; Geiger, *Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji*, str. 179–180; Vladimir Geiger: *Nestanak Folksdojčera*. Zagreb 1997, str. 32–33; Geiger, *Folksdojčeri*, str. 13–14; Portmann, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina*, str. 229.

⁶⁰ Dušan Nećak: *Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji po letu 1945*. V: *Zgodovinski časopis*, 1993, št. 3, str. 439-451, tu str. 444; Geiger, *Folksdojčeri*, str. 14; Geiger, *Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945*, str. 286.

⁶¹ Geiger, *Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji*, str. 181.

⁶² Janjetović, *Logorisanje vojvodanskih Nemaca*, str. 163–164; Janjetović, *Odlazak vojvodanskih Švaba*, str. 117; Janjetović, *Between Hitler and Tito*, str. 281–286.

⁶³ Geiger, *Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945*, str. 272; Geiger, *Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca*, str. 801; Karakaš Obradov, *Migracije njemačkog stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća*, str. 292; Zvonimir Golubović: *Ko snosi odgovornost za posleratnu sudbinu folksdojčera u Vojvodini (1944–1948)?*. V: *Rad Muzeja Vojvodine*, 2009, št. 51, str. 295-308, tu str. 298–299, 305–307; Nebojša Petrović: *Krivica domaćih Nemaca i zločini nad nemačkim stanovništvom u Vojvodini posle Drugog svetskog rata – analiza jednog dokumenta*. Dostopno na: Center for History, Democracy and Reconciliation, <http://www.centerforhistory.net>, 25. 5. 2011.

Stališče in odnos NOV in POJ/JA ter »ljudskih oblasti« do jugoslovanskih Nemcev, ki jim je bila pripisana in uzakonjena kolektivna krivda, je vzorčni primer etničnega čiščenja v Jugoslaviji ob koncu druge svetovne vojne in v obdobju neposredno po koncu vojne.

Vladimir Geiger

REPRESSION AGAINST THE MEMBERS OF THE GERMAN MINORITY IN CROATIA,
BOSNIA AND HERZEGOVINA, AND VOJVODINA 1944–1948

S u m m a r y

Due to the wartime developments, until the end of World War II the majority of Germans living in Croatia, Bosnia and Herzegovina and Vojvodina had fled or been driven from their homes, mostly to Austria and Germany where they also awaited the end of the war. Only those Germans not in immediate danger because of the war remained home. However, at the end of 1944 and in the beginning of 1945 a systematic persecution of the remaining ethnic Germans (»Volksdeutsche«) in Yugoslavia was initiated by the partisan movement and the newly established people's authorities. In particular, the act of the Presidency of AVNOJ (Anti-Fascist Council of National Liberation of Yugoslavia) of 21 November 1944, pronouncing the members of the German minority as collectively guilty, contributed to this. War crimes perpetrated by some of the Yugoslav ethnic Germans and their disloyalty during the occupation served as a reason and justification for the inhuman actions taken against the German minority at the end of the war and in the post-war period.

During the wartime operations and immediately after them the German inhabitants who failed to escape were at the mercy of the victors. After the war the Yugoslav communist authorities confiscated the property of the members of the German minority and took away their national and citizen rights. Those Yugoslav Germans who could prove that they had participated in the partisan movement or supported it were not among the victims of collective retaliation. Immediately after the war the Yugoslav communist authorities prohibited the return of ethnic Germans who had escaped or been exiled, while those of them still in Yugoslavia were to be deported from the country and were interned into the repatriation camps. As the deportation of the ethnic Germans from Yugoslavia was, in the summer of 1945, prevented by the closing of the Austrian-Yugoslav border by the Allied occupation authorities, who opposed the Yugoslav intentions, most of the Volksdeutsche ended up in the camps, condemned to several years of forced labour. After the camps had been abolished and the prisoners had been released, in the 1950s the majority of Germans from Croatia, Bosnia and Herzegovina and Vojvodina moved to Austria and Germany because of their difficult position and lack of any prospects in Yugoslavia. The attitude of the partisan movement and the »people's authorities« towards the Yugoslav Germans, legally declared as collectively guilty, is an evident example of ethnic cleansing in Yugoslavia at the end of World War II and in the immediate post-war period.